

8. Хауген Э. Языковой контакт / Э. Хауген // Новое в лингвистике. – М., 1972. – Вып. 6. – С. 61–80.

Надійшла до редколегії 22.12.15

УДК 811.13'44

І. С. Кіркowska

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

СИТУАЦІЯ НАМІРУ ЗДІЙСНЕННЯ ДІЇ ЯК КОМПОНЕНТ КАТЕГОРІЇ ПРОСПЕКТИВНОСТІ ТА ЗАСОБИ ЇЇ ВИРАЖЕННЯ У СУЧАСНИХ РОМАНСЬКИХ МОВАХ

Вивчено ситуацію наміру до здійснення дії як компонента категорії проспективності, яку розглянуто в контексті взаємодії категорій аспектуальності, модальності та темпоральності. Особливу увагу приділено опису мовних засобів реалізації зазначеної ситуації у сучасних романських мовах.

Ключові слова: модальність, проспективність, темпоральність, аспектуальна ситуація, перифрастичні звороти, функціонально-семантична категорія.

Кіркowska І. С. Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара. **СИТУАЦИЯ НАМЕРЕНИЯ СОВЕРШЕНИЯ ДЕЙСТВИЯ КАК КОМПОНЕНТ КАТЕГОРИИ ПРОСПЕКТИВНОСТИ И СПОСОБЫ ЕЕ ВЫРАЖЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ РОМАНСКИХ ЯЗЫКАХ**

Изучена ситуация намерения совершения действия как компонента категории проспективности, которая рассмотрена в контексте взаимодействия категорий аспектуальности, модальности и темпоральности. Отдельное внимание уделено описанию языковых средств реализации указанной ситуации в современных романских языках.

Ключевые слова: модальность, проспективность, темпоральность, аспектуальная ситуация, перифрастические обороты, функционально-семантическая категория.

Kirkovska I. S. Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. **THE SITUATION OF ACTIVITY INTENTION AS A PROSPECTIVITY COMPONENT AND ITS MODES OF EXPRESSION IN THE MODERN ROMANCE LANGUAGES**

The research aims to investigate different features of prospectivity category in terms of modality. The stated objective determined the solution of the following research tasks: study the modality and temporality categories, their interplay for formation and verbal expression of prospectivity; to describe the ways, which convey the verbal representation of activity intention as a prospectivity component. It was in studies revealing that prospectivity refers to aspectual action attribute. From the cognitive perspective, it corresponds to the concept of «accomplished», «the process implementation phases», in traditional terminology it corresponds to the moods. Generally, the notion of mood requires moving beyond the verb forms research and correlating with the representation of carried out actions (process) with the split-level language units. As the mood, prospectivity is «a free non-systemic unit» and can be defined by the reference to lexico-grammatical sphere as an interlevel phenomenon. There are several reasons for the categories of aspectuality, modality and temporality to interact: functional polysemy of the language forms, word semantic potential, their ability to develop lexico-semantic variants of the meaning.

The situation of activity intention demonstrates the biggest variety of prospectivity notions. The component «direction in the reaching of a new situation» has similar parameters of «expectancy», «intention», «mood», «hope» and shows features of «conscious wish to carry out the action», «deliberation», «imagination», «obligation». All of them are stipulated by a personal motive or external.

Key words: modality, prospectivity, temporality, aspectual situation, paraphrase expression, functional and semantic category.

Стійка наукова зацікавленість аспектуальною проблематикою спричинила виокремлення спочатку формально-граматичної, а пізніше – функціонально-граматичної галузі – аспектології. Постійна увага дослідників до універсальної категорії аспекту, і особливо до однієї з її ідіоетнічних реалізацій – категорії проспективності – є цілком умотивованою.

Об'єктом даного дослідження є аспектуальна ситуація наміру здійснення дії як компонент проспективної модальності.

Предметом дослідження слугували засоби мовної репрезентації ситуації наміру здійснення дії як компонента категорії проспективності у французькій, італійській, іспанській та португальській мовах.

Метою представлено дослідження є розгляд специфіки категорії проспективності та мовних особливостей її вираження на основі аналізу даних споріднених романських мов (французької, італійської, іспанської та португальської).

Поставлена мета передбачає вирішення наступних **дослідницьких завдань**: 1) дослідити значущість історичного процесу взаємодії категорій аспектуальності, модальності та темпоральності для становлення та мовного оформлення проспективності; 2) описати засоби мовної репрезентації аспектуальної ситуації наміру здійснення дії як компонента категорії проспективності та засоби її вираження на матеріалі французької, італійської, іспанської та португальської мов.

Грунтовні лінгвістичні дослідження модальності вимагають всебічного розгляду потоку мовлення в тісному взаємозв'язку з усіма розділами лінгвістики. Специфіка модальності полягає у тому, що модальні значення не завжди репрезентуються маркерами, що належать одному рівневі. Семи модальності виражаються за допомогою засобів, що описуються у морфології, синтаксисі, фонетиці, лінгвістиці тексту. У Великому енциклопедичному словнику модальність (від лат. *modus* – міра, спосіб) розглядається як функціонально-семантична категорія, що виражає різні види відношення висловлювання до дійсності, а також різні види суб'єктивної кваліфікації повідомлення [13, с. 303]. До сфери модальності відносяться: 1) протиставлення висловлюваного за характером їх комунікативної установки (твердження – питання – спонування); 2) протиставлення за ознакою «твердження – заперечення»; 3) градації значень в діапазоні «реальність – ірреальність» (реальність – гіпотетичність – ірреальність), різний ступінь упевненості мовця в достовірності думки про дійсність, яка формується у нього; 4) різноманітні видозміни зв'язку між підметом і присудком, виражені лексичними засобами («хоче», «може», «повинен», «потрібно») [10, с. 303].

О. С. Ахманова розглядає модальність як понятійну категорію зі значенням ставлення мовця до висловлювання та відношення висловленого до дійсності [2, с. 237]. За визначенням М. Я. Блоха, модальність як категорія в англійській мові може виявлятися «у сфері граматичних елементів мови та у сфері її лексикономінативних елементів. У цьому значенні будь-яке слово, що виражає оцінку з навколишньою реальністю, повинно визначатися як модальне» [3, с. 98].

Помітна активізація аспектологічних студій упродовж двох останніх десятиліть стала передумовою об'єднання зусиль дослідників різних країн навколо розв'язання складних проблем аспектуальності й виду. Започаткований у середині минулого століття одним із фундаторів сучасної аспектології російським лінгвістом Ю. С. Масловим [9, с. 310] та, незалежно від нього, відомим ученим-філософом Оксфордської школи З. Вендлером [14, р. 97], об'єктивістський підхід реалізовано в цілій низці аспектологічних праць, які сформували парадигму, яка дістала назву «двокомпонентна теорія виду». З огляду на вихідні засадничі положення цієї теорії, що передбачають розмежування граматичного аспекту, представленого категорією виду і лексичного аспекту, який репрезентують аспектуальні

класи, аспектуальність у нашій концепції постає як семантична категорія, що об'єднує систему різнорівневих засобів для виконання спільної функції – відображення внутрішнього часу або характеру перебігу й розподілу в часі, позамовних виявів буття, позначених дієсловом. Роль інтеграційного чинника цієї функціонально-категорійної єдності виконує її граматичний компонент – категорія виду, яка на ґрунті семантичної опозиції «наявність vs відсутність часової межі вияву процесуальної ознаки» та її формального вираження системно протиставляє дієслова доконаного виду дієсловам недоконаного виду.

Розуміння сутності проспективності в контексті взаємодії категорій аспектуальності, модальності та темпоральності може здійснюватися на основі залучення в лінгвістичний опис інформації про те, як у мові відображається сприйняття часу людиною, як саме він класифікує свій досвід [12, с. 24]. Слід зазначити, що аспектуальні і часові характеристики є дуже тісно пов'язаними між собою. Аспектуально-темпоральний комплекс включає в себе категорії аспектуальності, темпоральності, таксису та часової локалізації дії. Інтеграційним підґрунтям для взаємодії вказаних категорій є ідея часу в самому широкому розумінні [11, с. 21].

У процесі формування та розвитку романських мов А. Доза звернув увагу на те, що мова, щоб передати часові, видові і модальні відтінки, які неможливо висловити звичайним відмінюванням дієслів, використовує перифрастичні обороти [7, с. 359]. Вже в латинській мові для вираження бажання зробити що-небудь для майбутнього часу використовували інфінітивний зворот із дієсловом *habeo*. О. Браше пише, що у Цицерона часто зустрічаються форми *habeo etiam dicere*, *habeo ad te scribere* [4, с. 124]. Проіснувавши паралельно зі звичайними формами майбутнього, перифрази замінюють їх і надалі. У вульгарній латині для найближчого майбутнього, як пише А. Доза, «було випробуване» дієслово *venire*.

На думку Р. В. Федорової, модель категорії проспективності повинна відповідати уяві про час як лінійно розташований, який повторює природній життєвий цикл, має початок і кінець. На думку дослідниці, якщо уявити часову вісь у вигляді траєкторії просторово-часової послідовності проспективних ситуацій, то вона виглядатиме наступним чином (рис. 1) [12, с. 51–52]:

Рис. 1. Модель аспектуальної категорії проспективності

У класифікації, розробленій Р. В. Федоровою, розглядаються компоненти ситуації **наміру здійснення дії** на матеріалі російської, французької та англійської мов. Усі зазначені мови входять до складу індоєвропейської мовної сім'ї, але належать до різних груп. У межах даної статті, застосовуючи порівняльний метод вивчення мов, ми розглянемо мови романської групи, спираючись на лексичні відповідники української мови. Перейдемо до більш докладного розгляду компонентів аспектуальної ситуації (далі КАС), наміру і способів їх вираження у французькій, італійській, іспанській та португальській мовах.

1. КАС – підготовка, прагнення до подальшої ситуації

Даний параметр характеризує етап підготовки суб'єкта до подальшої ситуації. В українській мові така дія може передаватися дієсловом «прагнути», що в поєднанні з інфінітивом означає «намагатися зробити щось, дбати про здійснення

чогось» [5, с. 1102]. Порівняння словникових дефініцій і використання перехресних посилань дозволило виявити, що у всіх романських мовах наявні мовні засоби здатні до репрезентації таких параметрів, як «бажати», «прагнути», «мати на меті», «намагатися», «робити все можливе» (див. табл. 1, п. 1.).

2. КАС – цілеспрямованість свідомості, волі, почуття

Ключовими параметрами зазначеної ситуації є постановка мети і прояв внутрішніх ресурсів суб'єкта, спрямованих на реалізацію дії. Намір, який покладений в основу даного компонента, передбачає задум, бажання зробити щось, покласти надію на здійснення намагань [5, с. 724, 1372]. Аналіз словникових дефініцій і перехресних посилань дозволив уточнити параметри даної ситуації наміру, переданої засобами сучасних романських мов, і включити в їх список наступне: бажати здійснення дії, мати або бачити мету, припускати, сподіватися, готуватися.

3. КАС – планування вчинення дії

Дана аспектуальна ситуація відображає припущення суб'єкта зробити щось, зробити якусь дію. Крім того, ця ситуація має дві особливості: по-перше, вона семантично збігається з попередньою ситуацією (КАС цілеспрямованість), оскільки одним із її визначень є «мати намір зробити, виконати що-небудь», а по-друге, одним із значень є «визначати за планом термін дії виконання або здійснення чогонебудь», а отже, вона безпосередньо звернена до майбутнього [Там же, с. 979].

4. КАС – задум

Зазначена аспектуальна ситуація передбачає наявність задуму у суб'єкта до вступу в подальшу ситуацію. З метою докладного аналізу змісту ситуації видається доречним звернутися до інтерпретації поняття «задум», яке наводиться в тлумачному словнику. Виходячи з дефініції, запропонованої «Великим тлумачним словником української мови», дієслова *задумувати*, *затівати* означають «планувати, вирішувати, придумувати, вигадувати, вигадувати і замишляти; зачинати, починати здійснювати, влаштовувати» [6, с. 390, 428].

5. КАС – бажання

За твердженням А. Мейє, основи індоєвропейських дієслів виражали не час, а вид, тобто аспект [12, с. 76]. Тенденції до взаємодії аспектуальності та модальності спостерігаються і в сучасних мовах. Виходячи з цих фактів, можна вважати обґрунтованим включення параметра «бажання» в опис ситуації наміру. Порівняння словникових дефініцій дієслів *бажати* і *хотіти*, які виступають ключовими номінантами розглянутого компонента, вказує на наступні семантичні складові: 'жадати', 'прагнути', 'мати намір', 'збиратися'. У розмовній мові також широко поширені вирази: *я хотів би... мені захотілося...* і т. д. Завдяки суттєвій семантичній близькості елементи синонімічного ряду (а саме: *хотіти*, *бажати*, *мріяти* і *жадати*) однаково або схожим чином реагують на граматику мови в широкому сенсі [1, с. 16–17]. Дієслово *хотіти* позначає найбільш типове бажання, вказує на дієвість волі суб'єкта, тобто, крім чистого бажання, воно передбачає ще й готовність суб'єкта докладати зусиль для його реалізації, готовність діяти. Крім того, в дієслові *хотіти* значення власного бажання тісно переплетено зі значенням наміру.

6. КАС – рішучість, необхідність

Ключовими словами даної ситуації є дієслова *вирішити* і *зважитися*. Перше з них означає «обдумавши, прийти до певного висновку, до необхідності якихось дій», друге – «обрати якийсь спосіб здійснення дії після обдумування, сумнівів, вагань, наважитися на що-небудь» [5, с. 148]. Необхідність, згідно словникових тлумачень, співвідноситься з потребою або необхідністю, що припускає свідоме прагнення суб'єкта до виконання дії або наявність зовнішніх обставин, що потребують певних дій.

7. КАС – внутрішній стан фізичної або психологічної підготовки

Описуваній ситуації найбільш відповідає, на наш погляд, значення дієслова *збиратися*, оскільки, згідно з тлумачним словником української мови, серед дефініцій дієслова *збиратися* представлені наступні: «мати намір зробити щонебудь», «мати ознаки наближення чого-небудь», «готуватися для того, щоб їхати» [5, с. 441]. Виходячи з цього, параметрами ситуації внутрішнього стану фізичної або психологічної підготовки будуть: бажання, задум, планування, підготовка, а також схильність до дії. Як було нами зазначено раніше, лексичним показником майбутності дії можуть виступати модальні дієслова. Романські мови володіють великим спектром мовних засобів, що виявляють модальне значення наміру вчинення дії, серед них – модальні дієслова і конструкції з аспектуальним значенням перспективності.

Компоненти аспектуальної ситуації наміру здійснити дію та засоби їх вираження у романських мовах узагальнено в табл. 1 (у таблиці прийнято скорочення *inf.* – інфінітив. – І. К.)

Таблиця 1

Компоненти аспектуальної ситуації наміру здійснити дію та засоби їх вираження

КОМПОНЕНТ	Українська мова	Французька мова	Італійська мова	Іспанська мова	Португальська мова
1. Підготовка до наступної ситуації, прагнення	<i>прагнути</i> + inf.	<i>avoir le dessein de</i> + inf. <i>aspire à</i> + inf. <i>tendre à</i> + inf.	<i>hanno lo scopo di</i> + inf. <i>aspirare a</i> + inf. <i>tendere a</i> + inf.	<i>tener el propósito de</i> + inf. <i>aspirar a</i> + inf.	<i>aspirar a</i> + inf. <i>tender a</i> + inf. <i>ter a tendência de</i> + inf. <i>ter intenção ansiar por</i> + inf. <i>intentar</i> + inf.
2. (Ціле-)спрямованість свідомості, волі, почуття	<i>мати намір</i> + inf. <i>сподіватися</i> + inf.	<i>se disposer à</i> + inf. <i>espérer</i> + inf. <i>avoir l'intention de</i> + inf.	<i>sperare di</i> + inf. <i>intendere</i> + inf. <i>avere intenzione di</i> + inf.	<i>tener la intención de</i> + inf. <i>tener la esperanza de</i> + inf.	<i>esperar por / que</i> + inf. <i>pretender</i> + inf. <i>tencionar</i> + inf. <i>ter a intenção de</i> + inf.
3. Планування здійснення дії	<i>планувати</i> + inf.	<i>dresser un (le) plan de</i> + inf. <i>penser</i> + inf. <i>se proposer de</i> + inf.	<i>pensare di</i> + inf. <i>proporsi di</i> + inf.	<i>planear</i> + inf. <i>planificar</i> + inf. <i>pensar</i> + inf.	<i>planejar</i> + inf. <i>pensar</i> + inf. <i>proporse</i> + inf.
4. Задум	<i>замисляти</i> + inf. <i>затівати</i> + inf. <i>надумувати</i> + inf. <i>обдумувати</i> + inf. <i>спадати на думку</i> + inf. <i>вбити в голову</i> + inf.	<i>projeter de</i> + inf. <i>machiner</i> + inf. <i>préparer</i> + inf. <i>inventer</i> + inf. <i>imaginer de</i> + inf. <i>avoir l'idé de</i> + inf.	<i>proiettando</i> + inf. <i>ingegnere</i> + inf. <i>inventare</i> + inf. <i>immaginare di</i> + inf. <i>avere l'idea di</i> + inf.	<i>tener la intención de</i> + inf. <i>tener la idea de</i> + inf. <i>proponerse</i> + inf.	<i>projectar</i> + inf. <i>preparar</i> + inf. <i>inventar de</i> + inf. <i>cogitar</i> + inf.; <i>imagine</i> + inf.; <i>vir a mente (a cabeça)</i>

5. Бажання	<i>бажати</i> + inf. <i>хотіти</i> + inf. <i>хотів(ла) б</i> + inf. <i>захотіти</i> + inf.	<i>avoir envie de</i> + inf. <i>vouloir</i> + inf. <i>tenir à</i> + inf. <i>désirer</i> + inf. <i>rêver de</i> + inf. <i>souhaiter de</i> + inf.	<i>volere</i> + inf. <i>avere voglia</i> + inf. <i>desiderare</i> + inf. <i>sognare di</i> + inf. <i>desiderano</i> + inf.	<i>querer</i> + inf. <i>desear</i> + inf.	<i>querer</i> + inf. <i>desejar</i> + inf. <i>ter desejo de</i> + inf. <i>almejar anelar</i> + inf.
6. Рішучість, необхідність	<i>потрібно (б)</i> + inf. <i>необхідно</i> + inf.	<i>il faut</i> + inf. <i>avoir besoin de</i> + inf. <i>forcé de</i> + inf.	<i>bisogno di</i> + inf. <i>aver bisogno di</i> + inf. <i>bisogna-re</i> + inf.	<i>necesitar</i> + inf. <i>ser necesario</i> + inf. <i>ser indispensable</i> + inf. <i>hay que</i> + inf. <i>ser imprescindible</i> + inf.	<i>ter de</i> + inf. <i>necesitar</i> + inf. <i>sentir</i> <i>necessidade</i> + inf.
7. Внутрішній стан фізичної чи психологічної готовності	<i>збиратися</i> + inf. <i>доводитися</i> + inf. <i>передувати</i> + inf. <i>залишитися</i> + inf. <i>повинен</i> + inf.	<i>entendre</i> + inf. <i>se proposer de</i> + inf. <i>se disposer à</i> + inf. <i>être disposé à</i> + inf. <i>être à</i> + inf. <i>être forcé de</i> + inf. <i>être tenu de</i> + inf. <i>être obligé de</i> + inf. <i>devoir</i> + inf. <i>avoir à</i> + inf. <i>n'avoir qu'à</i> + inf. <i>être à faire</i> + inf. <i>aller falloir</i> + inf. <i>aller devoir</i> + inf.	<i>ascoltare</i> + inf. <i>proporre al</i> + inf. <i>dovrà</i> + inf. <i>era disposto a</i> + inf. <i>essere</i> + inf. <i>essere costretti a</i> + inf. <i>essere tenuto a</i> + inf. <i>dover</i> + inf. <i>duty</i> + inf. <i>avere a</i> + inf. <i>hanno solo</i> + inf. <i>per essere</i> + inf. <i>andare</i> + inf. <i>andare dovere</i> + inf.	<i>deber</i> + inf. <i>estar obligado a</i> + inf. <i>tener que</i> + inf. <i>haber de</i> + inf. <i>verse obligado a</i> + inf.	<i>estar indo</i> + inf. <i>verse obligado a</i> + inf. <i>ter que</i> + inf. <i>ter de/que</i> + inf. <i>dever</i> + inf. <i>ir</i> + inf.

Таким чином, проспективність відноситься до аспектуальної характеристики дії, відповідної з точки зору когнітивних позицій уявленню про «стадії реалізації процесу», в традиційній термінології – до способів дії. Поняття способу дії в широкому сенсі передбачає вихід за рамки дослідження дієслівних форм і співвідносність із репрезентацією процесу різнорівневими одиницями мови. Будучи способом дії, проспективність має статус «вільних несистемних утворень» і характеризується належністю до лексико-граматичної сфери як міжрівневе явище. Підставою для взаємодії категорій аспектуальності, модальності і темпоральності є:

функціональна багатозначність мовних форм, семантичний потенціал слів, їх здатність до розвитку лексико-семантичних варіантів значення. Найбільшу різноманітність уявлень про перспективність демонструє ситуація «намір вчинення дії». Компонент «спрямованість на досягнення нової ситуації», що має спільні параметри «очікування», «наміру», «настрою», «надії», виявляє у французькій мові ознаки «усвідомленого бажання реалізувати дію», «обмірковування», «уяви», «боргу, зобов'язання», обумовлених особистим мотивом або зовнішніми обставинами.

Бібліографічні посилання

1. **Апресян Ю. Д.** Хотеть и его синонимы: заметки о словах / Ю. Д. Апресян // Филологический сборник (к 100-летию со дня рождения академика В. В. Виноградова) / отв. ред. д-р филол. наук М. В. Ляпон. – М. : Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН, 1995. – С. 16–33.
2. **Ахманова О. С.** Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энцикл., 1969. – 608 с.
3. **Блох М. Я.** Теоретические основы грамматики / М. Я. Блох. – 3-е изд., испр. – М. : Высш. шк., 2002. – 160 с.
4. **Браше О.** Историческая грамматика французского языка / О. Браше; пер. с фр. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 184 с.
5. **Великий тлумачний словник сучасної української мови** (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
6. **Войналович Л. П.** Модальність як багатоаспектна лінгвістична категорія / Л. П. Войналович // Наук. зап. [Ніжин. держ. ун-ту ім. Миколи Гоголя]. Серія : Філологічні науки. – 2013. – Кн. 3. – С. 28–32.
7. **Доза А.** История французского языка / А. Доза; пер. с фр.; под ред. и с предисл. М. С. Гурычевой. – М. : КомКнига, 2006. – 472 с.
8. **Калько М. І.** Аспектуальність: досвід категорійного моделювання на матеріалі українського дієслова / М. І. Калько // Вісник Запорізького нац. ун-ту. Філологічні науки. – 2012. – № 1. – С. 222–226.
9. **Маслов Ю. С.** Вид и лексическое значение глагола в современном русском литературном языке / Ю. С. Маслов // Известия АН СССР. Отд. литературы и языка. – 1948. – Т. VII. – Вып. 4. – С. 303–316.
10. **Русская грамматика** : в 2 т. / гл. ред. Н. Ю. Шведова. – Т. 2. – М. : Наука, 1982. – 709 с.
11. **Смирнов И. Н.** Конкретность/обобщенность ситуации в семантике аспектуально-темпоральных категорий (на материале современного русского языка) : автореф. дис. на соиск. учен. степени д-ра филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / И. Н. Смирнов. – СПб., 2011. – 39 с.
12. **Федорова Р. В.** Языковая объективация категории перспективности : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Федорова Римма Владимировна. – Нижневартковский гос. ун-т, 2014. – 187 с.
13. **Языкознание** : большой энциклопедический словарь / глав. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М., 2000. – 668 с.
14. **Vendler Z.** Verbs and times / Z. Vendler // Linguistics in philosophy. – Ithaca, Cornell University Press, 1967. – P. 97–121.

Надійшла до редколегії 19.02.16